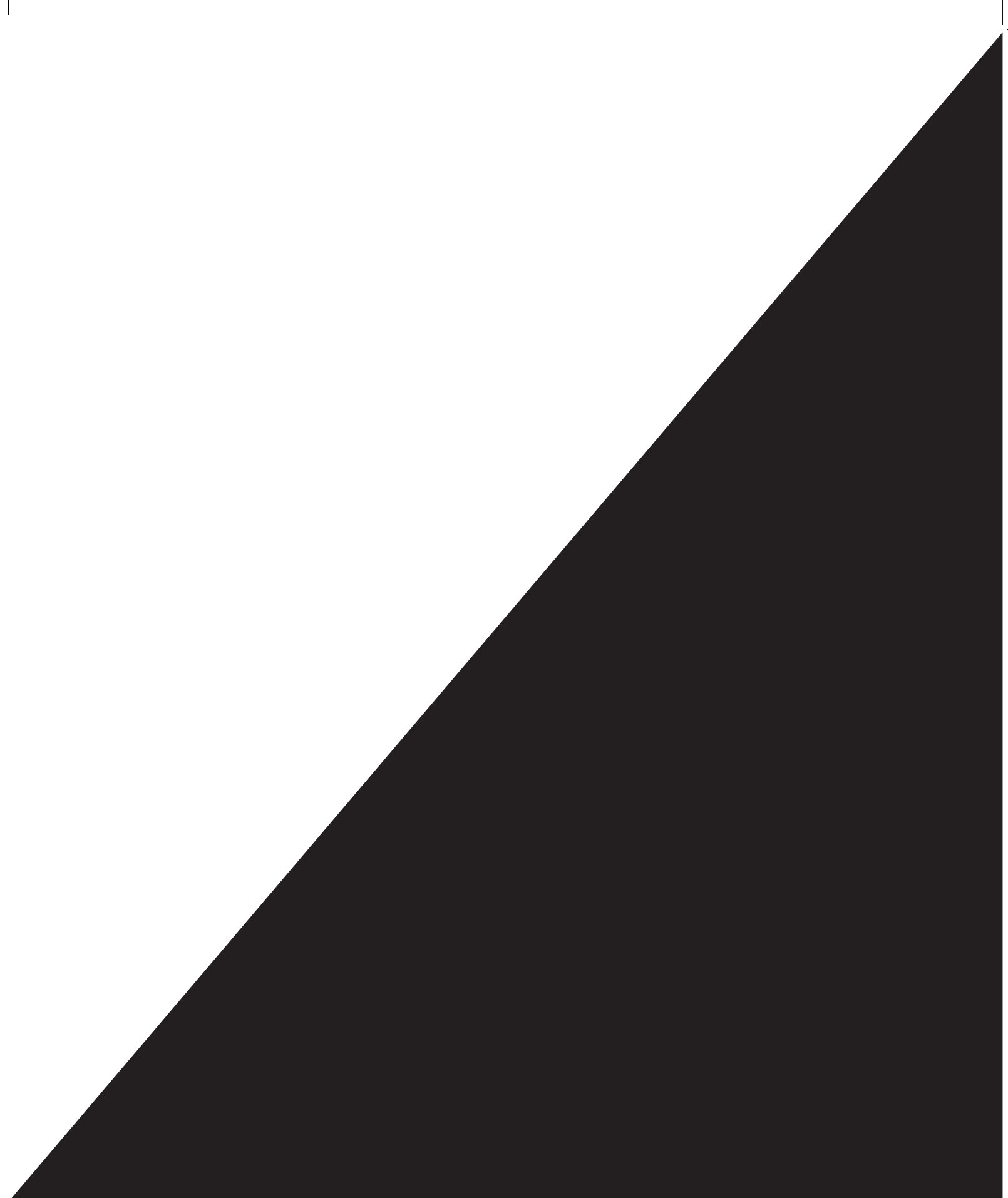

Pohledem historiků

Stálo to za to?

I.

s Petrem Blažkem

Petr Blažek

(nar. 1973) se zabývá československými dějinami, dějinami odboje a opozice proti komunistickému režimu a československo-polskými vztahy. Publikoval řadu historických studií a působil jako odborný poradce u vzniku mnoha dokumentárních (např. *Proces H*, *Nikomu jsem neublížil*, *Neznámí hrdinové*, *Nízká vysoká hra*) i hraných (např. *Pouta*, *Hořící keř*) historických filmů a filmových cyklů. Je autorem či spoluautorem výstav o králích Šumavy, dějinách K-231, Janu Palachovi, případech sebeupálení ve světě, vzniku Charty 77 a procesu s členy Výboru na obranu nespravedlivě stíhaných (VONS) v roce 1979. Působí v Ústavu pro studium totalitních režimů, který spoluzakládal. V lednu 2017 byl Senátem Parlamentu České republiky zvolen členem Etické komise České republiky.

Mělo to smysl? Měl smysl rozpad Rakouska-Uherska a vznik Československa?

Pokud bych měl mluvit jako historik, tak se samozřejmě budu vztekat, že je to otázka, která není na místě, protože historik nemá posuzovat, zda něco mohlo vzniknout, nebo nevzniknout, když to prostě vzniklo, existovalo a v nejrůznějších variantách existuje. Mohu popsat, jaké důvody ke vzniku Československa vedly, jaké byly motivace konkrétních lidí, jaké byly tehdejší ohlasy v místní společnosti a společnostech okolních zemí, jaký to mělo mezinárodní kontext, význam a podobně. Tak bych odpověď pojal coby historik. Ale když ze sebe setřesu profesi historika, tak jako člověk tu otázku vnímám jako velmi důležitou, protože v ní cítím všechny možné konotace: jaké bylo to 20. století, jakou roli měli Češi a Slováci, zda vlastně onen společný stát nebyl jenom jakýmsi umělým reliktem, nebo jestli byl útvarem, ke kterému vývoj přirozeně spěl. Proč se ten projekt nepovedl? Jak se vlastně Češi a Slováci chovali v těch velkých kataklyzmatech 20. století, kterým byli vystaveni, a částečně také, jak tyto historické události, nebo dokonce ta kataklyzmata pomáhali vytvářet? Jakou jsme tu vlastně hráli roli?

Z mého pohledu je Československá republika samozřejmě útvarem, který měl svoje místo na mapě Evropy po velmi tragické první světové válce. Zdá se mi logické, že vznikla v historických hranicích, české části, které navazovaly na historické právo,

v případě Slovenska na právo přirozené. Ovšem už tyto, vlastně „osudové“, skutečnosti vnášely do tohoto velkého projektu napětí a ukazovaly limity vzniku československého státu.

Druhým velkým problémem bylo, že tak komplikovaný projekt vznikl v situaci končící obrovsky dlouhé monarchistické epochy. Tuto souvislost, zásadní proměnu uspořádání Evropy, si málokdy uvědomujeme. Byl to ale dramatický zásah, nedozírná kvalitativní proměna. Klíčová. A nejen pro proměnu států, ale i pro změny v životě lidí. Z této proměny vyplývá legitimita už řečeného historického práva. Pozoruhodné ovšem je, že všechny symbolické akty počínaje volbou Pražského hradu, coby „místa ubytování“ prezidenta republiky, pokračující symboly, které souvisely s politickým životem, s parlamentarismem a tak dále byly vlastně přežaté z monarchistického režimu, který do jisté míry republiku připravil. Československá republika žila totiž paradoxně z monarchistické tradice, ačkoliv se k této tradici odmítala přiznat. Většinou mluvíme samozřejmě o československé vládnoucí elitě, včetně výkonu prezidentské funkce.

A třetí problém, který souvisel se vznikem Československa, byl samozřejmě národnostní. Na něm se dají do značné míry ukázat všechny historické mezníky. Vždycky se kryjí s tím, jak postupně mizí jednotlivé části obyvatelstva na našem území. Pravda, některé případně i přicházejí, ale to jsou spíš výjimky. Takže když se podíváme

I. Petr Blažek

na období prvních dvaceti let fungování státu, vidíme neuvěřitelně pestrou společnost, pestrou národnostně, kulturně, nábožensky, různorodou tradicemi.¹⁾ ...Je to vlastně neuvěřitelný útvar, takový experiment, řekl bych, ve střední Evropě. I když ne úplně ojedinělý. Podíváme-li se třeba na tehdejší Polsko, zjišťujeme, že tam v té době také existovala celá řada národností. Můžeme se podívat i na Pobaltí, kde se vytvářejí nové republiky, nebo na Ukrajinu na počátku 20. let a všude vidíme velké národnostní problémy. Taktéž v Maďarsku, Rumunsku... Nicméně byť Československo nebylo v této situaci samotné, zdá se, že jeho situace byla poměrně extrémní. Sama geopolitická poloha republiky vytvářela politicky úplně výstřední situaci. Místo aby nový stát byl kompaktní, aby území mělo nějakou logiku, tak se dá říct, že skutečně je složené z několika částí, uměle k sobě přidaných. České země existují v historických územích vytvářených okolními horami, nebo přirozeným územím, které je relativně dobře hájitelné. K tomu je připojené Slovensko. Nu, a ještě Podkarpatská Rus, na kterou se vždycky zapomíná.

A když bychom si měli spočítat, kolik tu tehdy žilo národností, tak se určitě, počítáme-li ty, které měly nějakou váhu, které byly viditelné, dostaneme téměř k desítce. Češi, Slováci, Maďaři, Němci, Poláci, Rusíni, Ukrajinci, Židé. Žijí tu Romové, tedy historičtí Romové, řekněme, tedy ti, kteří během nacistické okupace z 95 procent

zmizeli. Během dvaceti let „první republiky“ vlastně zdaleka nešlo o nějakou idylickou společnost, která by jednotně a s nadšením přijímala společný stát. Naopak. Je tu silná tenze, ba odpor z řady těch jednotlivých národnostních skupin, komunit. Odmítavě se nestaví jen Němci, ale i Maďaři na Slovensku, kteří Československo vnímají jako naprosto nepřírozený útvar, který popírá historické tradice. Ty byly naopak během budování státu využity pro legitimizaci české, či českomoravské části státu. A co Poláci na Těšínsku, důležitá národnost, která sehrála úplně klíčovou roli v konfliktech střední Evropy? A skeptický a postupně až nepřátelský, řekl bych, ke společnému státu byl také postoj Slováků, zcela jistě jejich nemalé části. Tento postoj procházel postupnou velkou radikalizací, která je nejvíce viditelná v třicátých letech. Velmi podobný vývoj probíhal také v Podkarpatské Rusi. Dnes často zaznívá, že Češi a Slováci po roce 1945 na Podkarpatskou Rus zapomněli. Když ale zjišťujeme, jak i tam postupně sílilo volání po samostatnosti, nebo připojení k Ukrajině, dokonce sovětské, tak můžeme vytušit z hlediska budoucnosti společné republiky nepříznivý vývoj. Ten potom skutečně vrcholí na podzim 1938.²⁾

Třicátý osmý rok je často vykládán z hlediska české majoritní společnosti jako jakási zrada „zvenku“. Ale když vezmeme na vědomí obrovský nárůst problémů a tužeb po emancipaci, které paradoxně

československý stát podnítil třeba u Slováků nebo podkarpatských Rusínů a Ukrajinců, tak se vlastně nemůžeme divit nižší míře loajality k republice, než jakou bychom z hlediska českomoravské části společnosti čekali. Nechci zabředávat do nějakých podrobností, ale v krizové situaci vyšlo najevo, že první republika nebyla zdaleka tak pevně zakotvená a povědomí o její smysluplnosti nebylo asi zase úplně tak široké, jak si možná můžeme dnes myslet. A to nemluvím o tak katastrofické

zkušenosti druhé světové války a komunismu, velkých totalitních epoch, vedle nichž ta dvacátá, třicátá léta vypadají jako světlé okamžiky. A také jimi, oproti tomu, co následovalo, jsou.

Může vzniknout v takovém pestrém, nespojitém prostoru autentické vlastenectví?

Existují různé typy vlastenectví. Zemské vlastenectví, které je typické zejména pro monarchistické elity, pro šlechtu, za první republiky nebylo, bohužel, moc pěstováno.

Tomáš Garrigue Masaryk navštěvuje svatováclavskou slavnost v roce 1929... „Velmi pěkně to popsal Petr Placák v knize *Svatováclavské milénium: Češi, Němci a Slováci v roce 1929*, která se zabývá obdobím, kdy vlastně naposledy jednotlivé národní katolické společnosti, či lépe – katolíci z jednotlivých národních táborů – slavili pohromadě.“

I. Petr Blažek

Přesto se ale řada šlechtických rodů zachovala vlastenecky a přihlásila se k československému státu. Poprvé peticí prezidentu Benešovi, podruhé Háchovi.

No, také bychom ale možná mohli mluvit o tom, kolik šlechticů potom kolabovalo s nacisty a možná bychom byli tím počtem překvapeni. Rozhodně ne všichni spolupracovali s odbojem anebo byli republikáni, jak se to nyní někdy prezentuje. To je hodně naivní pohled.

Ale budiž – pár šlechtických rodů se vlastenecky zachovalo. Ovšem mezi občany obecně zemské vlastenectví příliš nerezonovalo. Zabýval se tím v minulosti například Bernard Bolzano. Pokud se takové vlastenectví projevilo, bylo velmi vlažné. To se samozřejmě ještě víc týkalo Němců, dá se říct vlastně všech místních národností. Myslím si, že jedinou a reálnou příležitostí pro jeho vznik a posílení byla druhá polovina dvacátých let. Ta skýtala velkou naději v situaci, kdy byla vytvořena tzv. panská koalice.³⁾ Tak se jí začalo trochu pohrdavě říkat, ale byla to právě tato koalice, která poprvé přivedla významnější část německé politické reprezentace k moci. Agráři nabídli pozice německým agrárikům a křesťanským socialistům. Velmi pěkně to popsal Petr Placák v knize *Svatováclavské milenium: Češi, Němci a Slovinci v roce 1929, která se zabývá obdobím, kdy vlastně naposledy jednotlivé národní katolické společnosti, či lépe – katolíci z jednotlivých národních táborů – slavili pohromadě*

a byla to velká slavnost. Vyvrcholila 28. září 1929 a za několik týdnů propukla hospodářská krize a situace najednou byla úplně jiná. Velmi rychle potom rostl počet členů Henleinovy strany. V Sudetech se především německá společnost razantním způsobem radikalizovala, což vedlo k postupné monopolizaci právě SdP (Sudetendeutsche Partei) a nakonec k tomu, že se nenaplnila ambice z té druhé poloviny dvacátých let, kdy dokázala česká, nebo řekněme, československá reprezentace, přizvat vlastně rozhodující německou část ke společné politice.

Období politické expanze agráriků považuji za určitou možnost, kdy stát mohl fungovat alespoň do jisté míry „zemsky“. Agráři byli nejsilnější politickou stranou první republiky od poloviny dvacátých let po krizi sociálních demokratů a částečně i národních socialistů. Vytvářeli, řekl bych, zvláštní ideologii, která nabízela jakousi možnost. Agrární ideologie počítala se silnou rolí katolické církve, počítala s tradicemi, které spíše navazovaly na monarchistickou minulost, ale zároveň absorbovala zvláštním způsobem např. třeba legie či masarykovský kult, který velmi rozvíjela. Dá se říct, že do jisté míry vlastně agrarismus, jak já ho dnes vnímám, byl takovým zvláštním československým, a zejména českým přínosem k politickému stranictví. Nic podobného v takovém rozsahu v Evropě nenacházíme, byť těch agrárních stran byla celá řada. Ale není náhoda, že „zelená internacionála“,⁴⁾ která má takový trošku

ironický název, parodující internacionálu socialistickou a třetí komunistickou, sídlila v Praze. Myslím, že to byl zajímavý projekt, o kterém se dnes bohužel téměř nemluví, asi proto, že se úplně změnila struktura obyvatelstva a agrární strana po válce, nebo v důsledku války zmizela, nebyla obnovena. Dnes ta tradice vlastně není vidět. Ale stojí za připomenutí.

Potom existuje ještě další tradice, o které se často mluví, ale která je spíš idealistická, a spočívá v představě, že se ČSR mohla stát jakýmsi Švýcarskem. Státem, ve kterém vzniká československé vlastenectví nikoliv na základě jazykovém, ale skutečně na základě občanském. Tyto názory se postupně prosazovaly také v druhé polovině dvacátých let. Vliv na ně měla skutečnost, že okolo Československa v třicátých letech postupně vyrostly diktatury, nebo minimálně autoritativní režimy. Maďarsko. Polsko. Rakousko. Byli jsme ve střední Evropě jediní, kteří jsme jakousi občanskost alespoň do jisté míry ústavně drželi. Ochrana menších národností či náboženství skutečně existovala. Proto se Československo stalo jakýmsi ostrovem relativního bezpečí např. pro německé antifašisty, nebo pro Židy, kteří prchali z Německa, ale nejenom z Německa. Můžeme tu najít obrovskou emigraci z Ruska – „bílou“, protibolševickou různého typu, od ruských monarchistů až po sociální demokraty nebo esery.

Myslím tedy, že tu demokratická tradice nebyla pouze ideou na papíře. Je otázka,

zda ten ideál nebyl jenom prosazovaný zájmem nějaké úzké vládnoucí menšiny, a do jaké míry pronikal do celé té společnosti. Ale myslím, že částečně ano. I třeba díky legiím, Sokolu a díky celé řadě různých katolických, evangelických a husitských spolků, a tak dál, to všechno samozřejmě hrálo velkou roli. Ukázalo se to ale jako velice slabé a křehké... hned v roce 1938.

Dobré datum. Neselhalo v něm nakonec všechny ty tradice?

Československo se v roce 1938 ocitlo v naprosto extrémní mezinárodní situaci, která byla mimořádně špatná. Samozřejmě můžeme mluvit o tom, do jaké míry na konstrukci této situace a na diplomatické vztahy měla vliv i československá diplomacie, jejímž otcem byl Edvard Beneš. Měl naprosto výsadní postavení a možná bych řekl, že některé fobie, které vyplývaly z průběhu a situace první světové války, mu možná neumožnily úplně rozeznat nebezpečí, které souviselo s nastupující totalitou, nebo totalitními tendencemi v Německu, ale také v Sovětském svazu. Těžko říct, ale ta situace byla skutečně extrémně nepříznivá. Bohužel, problémy nebyly jenom se sousedními státy, kde vlastně najednou nebyl nikdo, kdo by československou otázku hájil. Naopak, všichni si chtěli uloupnout nějakou část, anebo alespoň mlčeli. Sázka na to, vytvářet nějakou Malou dohodu, spolupracovat s Jugoslávci nebo Rumuny, se ukázala v podstatě jako chiméra bez nějakého